

НАРАТИВНИ ТЕКСТОВЕ ЗА УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО В СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА¹

МАРИНА ЙОРДАНОВА

Празникът Успение Богородично е един от дванайсетте големи църковни (вселенски) празници. Според християнската догма успението е временен край на човешкия живот с надежда за бъдещо възкресение, когато „людетe от сън ще се пробудят и ще оживеят“ (Йоан 11;13). Култът към Божията майка датира откъм средата на II в. от н. е. , но се развива бързо през IV – V в., след решенията на Ефеския църковен събор (431г.), който осъжда несторианството.² Оттогава са и първите документирани свидетелства за празници, посветени на нея. Съществувал е един общ богородичен празник, който е бил честван заедно с Рождество Христово – това е днешният празник Събор на св. Богородица (26. XII.). Рождество Богородично започва се чества от средата на IV в., а другият голям празник – Успение Богородично – от втората половина на V в. При император Маврикий (592 – 602) е установен денят на празника (15.VIII.) за ознаменуване победата на императора над персите.

Сравнително късното въвеждане на празниците в чест на Богородица не е случайно. В каноничните евангелски текстове повествованието е съсредоточено единствено върху личността на Исус и образът на неговата майка остава на по-заден план. В книгите от Новия завет съществуват отделни характеристики-символи, които дават представа за личността на Дева Мария, която бди над своя син и го съпровожда до края на неговия земен път. До V в. няма писмени свидетелства за последните години от живота на Богородица и за нейната смърт. Има различия по въпроса за това, колко години е живяла Божията майка – годините ѝ се изчисляват от 36 до 70. Евсевий Кесарийски (263 – 339) казва: „Дева Мария, майката Христова, е взета от Сина си на небето, както някои пишат, че им е разказано“, а Епифаний Кипърски (310-403) добавя: „Аз не казвам, че тя е останала безсмърт-

¹При написването на текста ценна помощ ми оказаха Кл. Иванова и А. Милтенова, предоставяйки ми снимки на ръкописи. Изказвам сърдечна благодарност.

²Несторий (428-431) – константинополски архиепископ, с чието име е свързано учение, което тълкува христологичния въпрос. Според несторианството Мария не трябва да се нарича Богородица, а Христородица, защото тя самата е човек, а Бог не може да бъде роден от човек.

на, но не твърдя и че е умряла.”³ Фактът, че никъде не са открити части от мощите на светата Дева и не съществува култ към тях, засилва още повече вярата на християните в нейното възнесение. Развитието и постепенното засилване на почитта към нея изискват запълването на празнината, свързана с личността ѝ. Така се появяват разказите за успението, погребението и възнесението на Божията майка.

Един от най-популярните текстове, който е първоизточник за всички следващи повествования за Успение Богородично, е *Словото на Йоан Богослов* на тази тема. Възникнало във Византия през V в., то се превежда на много езици. К. Тишендорф изказва мнение, че Словото не трябва да се смята за паметник, възникнал през Средновековието, макар че не може със сигурност да се каже, към IV в. ли се отнася, или се е появило още по-рано⁴. Според евангелския текст след Христовата смърт Богородица е поверена на грижите на Йоан Богослов. „А Исус, като видя майка Си и стоещия там ученик, когото обичаше, казва на майка Си: жено, ето син ти! После казва на ученика: ето майка ти! И от оня час ученикът я прибра при себе си.” (Йоан, 19 : 26,27). След Христовото възнесение Богородица живее в дома на Йоан Богослов на планината Сион, където по-късно била построена църква, носеща името на апостола. Преданието гласи, че апостолът стои неотлъчно до смъртния одър на Божията майка. Така се появяват разказите за отношенията между любимия Христов ученик и Мария. Затова не е странно, че най-старото и придобило най-широка популярност слово за успението на Богородица се приписва на Йоан Богослов.

Всички изследователи на Словото⁵ го причисляват към апокрифните творби, посветени на Богородичната смърт и по-точно към *псевдоепиграфите*. Повествованието се води от първо лице, авторът е участник в събитията (*Язь же Іоанъ молихъ се о сѣмь*) и това е една от основните характеристики, които причисляват творбата към кръга на апокрифите. За пръв път текстът е публикуван от К. Тишендорф⁶. А. де Сантос Отеро⁷ отбелязва около сто негови преписа в славянските литератури, което говори за голямата му популярност. В Речник на апокрифите⁸ Мин пише, че в първите векове е била позната книгата “*Transitus sanctae Mariae*”, тя се спо-

³ Цитирано по Л. Мирковић. *Хеортология или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*. Београд, 1961, с. 51.

⁴ Цитирано по И. Смирнов. *Апокрифическіе сказанія о Божей матери*. – Православное обозрение, 1873, 1, с. 585.

⁵ В славянските ръкописи заглавието се среща в различни варианти: *Мѣсеца августа 15, слово Іѡнна Богослова на успение прѣсвѣтне владичице наше и Богородице и прѣснодѣвѣи Маріе*; *Ск Іѡнна Богослова слово на прѣставленіи владичици наше Богородице Маріе*; *Слово Іѡнна Богослова о покои прѣск владичице наше Богородица*; *Слово на успение прѣск Богородице въложено св апостолигъ и еангелістомигъ Іѡнна Богословомгъ*; *Слово Іѡнна Богослова на прѣставленіи вожигъ матери*; *Слово св апостола и евангелиста Іѡнна Богослова*; *Слово и сказаніи Іѡнна Богослова о покои прѣск владичици*.

⁶ К. Tischendorf. *Apocalypses apocryphae*. Lipsiae, 1866, 95 – 112.

⁷ A de Santos Otero. *Die handschirftliche Uederlieferung der altslavischen Apokryphen*. Bd. 2. Berlin, New York, 1981, 161-195; Fr. Thomson. *Apokrypha Slavica II* — The Slavonic and East European Review, 63, 1985, p. 89.

⁸ J.-P. Migne. *Dictionnaire des apocryphes*, 2, 1858, p. 503

менавала в декрета на папа Геласий, който в 494 г. я забранява като апокриф заедно с други подобни ръкописи. В статията си „Апокрифическите сказания о Божей Матери” И. Смирнов отбелязва: „Че словото е апокрифно и че то не принадлежи на св. Йоан Богослов, е очевидно и няма нужда от доказателства.”⁹ Въпреки че *латинската редакция* на словото (приписвана на ученика на Йоан Богослов, Мелитон, епископ Сардийски) е била причислена към отречените книги, на славянска почва то не е било възприемано като апокриф. Според класификацията на Ал. Наумов¹⁰, Словото на Йоан Богослов може да бъде причислено към категорията *квазиканонични апокрифи*, т.е. към такива „апокрифни текстове, които са били включвани в черковния обред като слова и жития и следователно са съществували в общото съзнание като официални.”

През VII в. патриарх Модест пише похвално слово за Успение Богородично. Век по-късно Андрей Критски и патриарх Герман създават по три слова за същия празник, които са преведени в славянските литератури. Съществува едно анонимно поучение за Успение Богородично, с начало: **Днес, братие, мати Господа нашего**. . . , определено като слово на Климент Охридски¹¹. Тези произведения няма са бъдат разглеждани тук, но трябва да се отбележи, че авторите им използват отделни мотиви от Словото на Йоан Богослов.

В славянската книжовна традиция Словото за Успение Богородично от Йоан Богослов се среща заедно с похвални и поучителни слова в т. нар. *четиминейни сборници* и в *сборници от панегиричен тип*, където текстовете са подредени по календарен ред. Така например, то е поместено в Хомилиара на Миханович¹² от края на XIII в., за който се смята, че произхожда от преславски протограф. Сборникът започва с празниците през м. март, свързан е с Великите пости, има слова за всички дни на Страстната седмица и свършва със Слово за отсичане главата на Йоан Кръстител. Словото на Йоан Богослов (236 б – 240 а) е първото от шестте слова, посветени на празника, следват Златоустово, Климентово, две на патриарх Герман и едно на Андрей Критски.

В Държавния исторически музей в Москва, в Музейната сбирка под № 3483 се съхранява интересен ръкопис от 1425 г. (в инвентарната книга отбелязан като „Богородичник”), в който е поместен текстът на словото. Ръкописът е открит за науката и изследван от Климентина Иванова.¹³ Това е сборник с риторични и наративни текстове, посветени на Богородица, в който творбите са подредени не по реда на празниците, а тематично, съобразно предпочитанията на поръчителката на ръкописа – Мара Лешева, дъщеря (или жена) на черногорския воевода Леша Църноевич. Според изследователката на ръкописа Слово за Успение Богородично на Йоан Богослов е „сигнал” за староизводните състави, където то много често се помества между другите творби за този празник.

⁹ И. Смирнов. Цит. съч., с. 585.

¹⁰ Ал. Наумов. *Апокрифите в системата на старобългарската литература* – Palaeobulgarika, 4, 1980, 2, 71-74.

¹¹ *Поучение за Успение Богородично*. – В: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т.2, С., 1977, 429-439.

¹² R. Aitzemuller. *Mihanovic Homiliar*. Graz, 1957.

¹³ Кл. Иванова. *Сборникът на Мара Лешева – неизвестен паметник на сръбската книжнина от XV в.* (под печат).

Текстът на словото се среща и в средновековни *ръкописи с неустойчив състав*, които нямат богослужебни функции и включват произведения с най-разнообразно съдържание. В сборник от XIV в., № 29 от манастира Савина, аналитично описан от А. Милтенова и Д. Богданович¹⁴, Словото на Йоан Богослов (л. 75а – 86а) е в обкръжение на различни по тематика произведения – исторически, нравствено-религиозни, агиографски, откъси от Физиолога, гадателни книги, библейска история. В ръкопис от 1381 г. от Патриаршеската библиотека в Белград (№ 219 от Инвентара на Д. Богданович, който го характеризира като апокрифен сборник)¹⁵, са поместени три слова за Успение Богородично.¹⁶ Текстът на Словото на Йоан Богослов е на л. 1а – 24б. След него е поместен малък разказ, диалог между ап. Петър, свидетел на Богородичното възнесение, и Господ, за душата, която се отделя от тялото. Следва Слово на ап. Тома за въздвижение на св. Панагия, за което ще стане дума по-нататък. И. И. Срезневски открива част от текста на Слово за Успение Богородично в сборник от XII в. и го публикува в труда си „Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках“ заедно със своден текст по преписи от XV, XVI и XVII в.¹⁷ Въз основа на това авторът прави изводи за старинността на славянския превод и доказва, че в по-късните преписи не се наблюдават съществени текстологически различия. В своите „Библиографические материалы“ А. Попов¹⁸ издава Словото на Йоан Богослов по два ръкописа – южнославянски от XIII – XIV в. и руски от XIV в. Авторът отбелязва най-характерните особености на езика и причислява Словото към т. нар. *юсови паметници* от XIII – XIV в., като листове от Ундолското четвороевангелие (XII – XIII в.), Дечанския псалтир (XIII-XIV в.) и др. Въз основа на направените изводи и имайки предвид това, че още в XII в. е съществувал руски препис на текста, без съмнение първоначалният превод може да бъде отнесен към един ранен етап от развитието на славянската книжовна традиция.

В кн. 18 на сп. „Starine“ Ст. Новакович¹⁹ публикува текста по ръкопис от XVI в. (№ 501 от библиотеката на Сръбската академия на науките). Текст на Словото издава и И. Порфириев²⁰ по сборник от XVI в., № 803, съхраняван в Соловецката библиотека.

¹⁴ Д. Богдановић, А. Милтенова. *Апокрифният сборник от манастира Савина XIV в. в сравнение с други подобни южнославянски ръкописи.* – Археографски прилози, 9, 1987, 7 – 30.

¹⁵ Д. Богдановић. *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII в.)*. Београд, 1982, № 219.

¹⁶ Снимки от ръкописа ми бяха предоставени от А. Милтенова, която подготвя неговото цялостно аналитично описание.

¹⁷ И. Срезневский. *Слово Йоанна Богослова в списке XII века и в других более поздних.* – Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках, 38, 1867, 61 – 76.

¹⁸ А. Попов. *Библиографические материалы.* – Чтения Общества истории и древностей российских, 1880, 3, 1-39.

¹⁹ St. Novaković. *Apokriske price o Bogorodicioj smrti i jos neke sitnice apokrifске o Bogorodici.* – Starine, 18, 1886, p.193-200.

²⁰ И. Я. Порфирьев. *Апокрифические сказания о новозаветных лицах и событиях, по рукописям Соловецкой библиотеки.* – СОРЯС, 52, 1890, 4, 270 – 279.

Става ясно, че това е един „поливалентен текст“ (А. Милтенова), който битува не само в богослужебни сборници, но и в сборници с неустойчив състав.

По съдържание Словото на Йоан Богослов е интересен разказ за последните земни дни на Богородица, за успението и възнесението ѝ в рай, изпълнен е с чудеса, знамения и свръхестествени явления. Биха могли да се обособят следните моменти в общата сюжетна линия на текста :

1. Молитвата на Богородица и появата на архангел Гавриил, който ѝ съобщава за нейното Успение.

2. Пристигането на Йоан Богослов и на другите апостоли. Разказ на апостолите за необикновеното им пренасяне във Витлеем.

3. Чудесата, които стават – едновременната поява на слънцето и луната. В този момент слепи проглеждат, глухи започват да чуват, прокажени оздравяват.

4. Гневът на иудеите и подпалването на дома на Богородица. Чудото с обръщането на огъня срещу войниците.

5. Св. Дух съобщава на апостолите, че Господ ще прибере душата на светата Дева в неделя, ден, в който са станали много велики събития.

6. Появата на Господ, който съобщава на Богородица, че тялото ѝ ще бъде пренесено в рай, а душата и ще бъде на небето в божията съкровищница. Божията майка моли Христос да се застъпва и да помага на всеки човек, който произнася нейното име.

7. Необикновеното отсичане на ръцете на евреина Еофоний, който иска да събори одъра с тялото на Божията майка. Молитвата на Еофоний към Богородица и долепването на ръцете до тялото му.

8. Чудното пренасяне на апостолите и на Богородичното тяло в рай и срещата им с Елисавета, Ана, Авраам и Давид .

За да няма съмнение в достоверността на разказа, текстът завършва с думите : *мгы же апостолгы оубо видевше възнезапоу светаго ие телесе чьстное преложение...*

Словото на Йоан Богослов за Успение Богородично добива широка популярност и е основа за създаване на много нови, близки по съдържание текстове. Сред тях особено разпространено в славянската книжовна традиция е *Слово за Успение Богородично от Йоан, архиепископ Солунски*. То има богата литературна история. Тръгвайки от Гърция, Словото преминава през преработки и редакции и се разпространява в християнския свят на много езици – *арабски, староарменски*²¹, *латински, немски, старобългарски*. Текстът е *компиляция* от Словото на Йоан Богослов за Успение Богородично и Псевдо-Мелитоновото слово на същата тема, битуващо в латинската традиция²². Така например, след молитвата на Богородица към

²¹ Древноарменското Слово за успение Богородично на Мойсей Хоренски (370-493) е открито и издадено от руския учен Н. О. Э м и н. *Сказание о преставлении Богородицы и об ее образе, написанном евангелистом Йоаном*, Апокриф V века. – Православное обозрение, 1874, 146-160.

²² Словото на Мелитон за успение на св. Богородица е публикувано в *Maxima Bibliotheca patrum*, 2, p. 212; от К. Т и ш е н д о р ф в *Apoclypses apocryphae*, 124 – 136 и от М и н в *“Dictionnaire des apocryphes”*, 2, 588 – 589. То не принадлежи на Мелитон и е написано в средата на V в.

Бога, пред нея се явява не архангел Гавриил (както това става в Словото на Йоан Богослов), а велик ангел, който и донася палмова пръчка от рая. От тази пръчка произтичат много чудеса – когато минава с нея през Елеонската планина, всички дървета се поклонят на Божията майка. Това е познатият мотив от Апокрифния цикъл за кръстното дърво, приписван на Григорий Богослов, широко разпространен в старата българска, сръбска и руска литература, в който Сит носи на Адам пръчки от райското дърво²³. В Словото е застъпен много популярният в старата българска литература мотив за двата ангѐла – добър и лош, които идват при човека в предсмъртния му час. Разказът завършва с погребението на Богородица и с късното пристигане на ап. Тома, който както и в евангелския текст за Христовото погребение, не вярва на думите на апостолите. След като отварят гроба и не намират вътре тялото на Богородица, всички се убеждават в нейното възнесение.

Очевидно е, че Словото на Йоан, архиепископ Солунски съдържа повече подробности за успението и възнесението на Богородица в сравнение с Псевдо-Иоановото. Еднаквите факти са изложени доста по-обстойно, прекалено възвишено, дори тенденциозно. Това проличава ясно при характеристиката на апостол Петър и на особената роля, която му е отредена в церемонията: апостол Петър стои над всички останали и ръководи техните действия, всички се съветват с него и без него не вършат нищо, а накрая апостолът произнася дълго назидателно слово. Това ни насочва към латинската (Псевдо-Мелитоновата) редакция на словото, в която първостепенното място на апостол Павел не предизвиква въпроси.

Въпреки споменатите различия, много често, поради близост в имената на авторите (Йоан Богослов и Йоан Солунски) и сходство в общата сюжетна линия, се наблюдава смесване между двете произведения. Така например, в пергаментен сборник от XIV в., N 1770 от сбирката на Уваров (Москва, Държавен исторически музей), е поместено: „Мѣсеца августа въ 15 день. Слово свѣтого Иоана архиепископа Селуньскаго на преставленіе пресветыа владичица нашеа Богородица, след което започва: Светѣи преславнѣи приснодѣви Марии по обѣчаю на светѣи гробѣ Господа нашего ходѣши показити...“, т.е. Словото на Йоан Богослов за Успение на св. Богородица.

Словото на Йоан, архиепископ Солунски, също е известно в много преписи – А. де Сантос Отеро²⁴ изброява около четиридесет. Голямо разпространение то получава в Русия – митрополит Макарий (XVI в.) го включва в своите Чети-минеи, а Димитрий Ростовски го използва при написването на Повествование за Успение на пресвета Богородица. Словото е издадено от А. Попов²⁵ (Мѣсеца августа въ 15 день слово на оупление светѣи Богородици Ивана архиепископа Селоуньскаго правовѣрна света моужа) по сборник от XIV в. (№ 13 от Троицко-Сергиевата лавра) и от И. Я. Пор-

²³ А. Милтенова. *Текстологически наблюдения върху два апокрифа*. (Апокрифният цикъл за кръстното дърво, приписван на Григорий Богослов и апокрифа за Адам и Ева). – Старобългарска литература, 11, 1982, 35 – 55.

²⁴ A. de Santos Otero. Цит съч., 161-195; Fr. Thomson. Цит. съч., с.89.

²⁵ А. Попов. Цит. съч., 40 -65.

фириев²⁶ („Иже во свѣтъхъ ѿца нашего Іоанна архієпископа Белоуныскаго правовѣрна и света мѡужа слово о оуспеніи прѣсвѣтѣна владичица наша Богородицы и Приснодѣвѣы Маріа“) по сборник от XVI в. (№ 811 от Соловецката библиотека). Във втория том на „Апокрифи и легенди“ И. Франко²⁷ публикува съкратен текст на Словото: „Всечестное и преславное оуспение владичица наша Богородица и преснно дѣвѣы Маріи“, по пролог от XVI в. А. И. Яцимирски²⁸ открива интересен южнославянски вариант на творбата в пролог от XV в. (Сб. № IX. С. 1, Прага-Национален музей). Това е *кратка редакция* на словото на Йоан Солунски, в заглавието е отбелязан само празникът, повествованието е опростено, еднаквите факти са изложени сбито, стилът не е ораторски. В края се съобщава за късното пристигане на един от апостолите (не се споменава името на ап. Тома), за гроба „до селото, изсечен в камъка“ и за празника във Влахерна, наречен „събор, който се чества навсякъде от Светата църква.“²⁹ Преписи на Словото на Йоан, архиепископ Солунски се поместват в сборници с похвални и поучителни слова, в чети – минеи и в други календарни сборници.

Друг интересен апокриф, на същата тема, с главно действащо лице ап. Тома е *Словото на ап. Тома за въздвижение на Панагията*, с начало: **Егда бис оуспение пресветіе Богородице, аггели и апостоли на облацѣхъ съвбрахоу се...** Текстът има широко разпространение в Русия, поместен е в четиминеите на Димитрий Ростовски и в съчиненията на Максим Грек. Издаден от Н. Начов³⁰ в т.9 на СБНУ по сборник от XV в., № 677 (Тиквешки) от НБКМ в София, със заглавие „Слово како въздвиге се пресветая Богородица“. В основата на разказа е познатият мотив за късното пристигане на ап. Тома на Богородичното погребение и за гневна на апостолите към него. Словото очевидно е възникнало под влияние на латинското сказание за успението на Божията майка, приписвано на Йосиф Ариматейски, в което се говори за упреците на ап. Петър към ап. Тома, а също и за пояса („стучица“, „зуница“), изпратен на Тома от св. Богородица. Ст. Новакович³¹ публикува същия текст със заглавие „Слово апостола Фомѣы, како въздвиге панагию“ по сборник от XVII в., № 184 от Народната библиотека в Белград. Сантос Отеро изброява около 10 преписа на Словото³², като прибавя и подзаглавие: *Narratio Thomae de assumptione, versio slavica*. До този момент не ми е известен гръцкият източник, а наличието на славизми в текста дава основание да се предположи, че това е оригинално старобългарско произведение. През XV – XVII в. Словото на ап. Тома за става много популярно

²⁶ И. Я. Порфирьев. Цит. съч., 281 – 295.

²⁷ И. Франко. *Апокрифи и легенди*, 2, 1899, с. 387 – 388 .

²⁸ А. И. Яцимирский. *К истории апокрифов и легенд в южнославянской письменности*. – Изв. ОРЯС, 2, 1909, 14, 319-322.

²⁹ Откритият от Яцимирски текст се намира в ВHG 1056k, а не ВHG1144, както твърди Сантос Отеро в труда си *Die hands schriftliche.....*, с. 189. Грешката не е забелязана и от И. Франко в „Апокрифи и легенди“. Вж. Fr. T h o m s o n. Цит. съчин., с. 91.

³⁰ Н. Начов. *Тиквешки ръкопис*. – СБНУ, 9, 1893, с. 400.

³¹ St. N o v a k o v i c. *Apokrifске price o Bogorodicinoj smrti i jos neke sitnice apokrifске o Bogorodici*. – Starine, 18, 1886, 200-201.

³² A de Santos O t e r o. Цит съч., 161-195.

в южнославянската литература и е едно от често срещаните произведения в сборниците с разнообразен характер, включващи апокрифни съчинения, поучения, разкази и слова. Освен в Тиквешкия сборник през XV в. текстът на Словото е включен в състава на сб. № 52 от последната четвърт на XV в., съхраняван в манастира Николяц. През XVI в. негови преписи се помещават в сб. № 740 от Букурещкия държавен архив; сб. от 1566 г., ресавски правопис с български езикови особености – I /26054, УБ – Виена; сб. от XVI–XVII в., № 649 (Тулчански), съхраняван в РАН – Букурещ. В сб. от XVII в. № 326 (Аджарски) от НБКМ Словото на ап. Тома е на л. 116а – 116б. Тези ръкописи са разгледани в дисертационния труд на А. Милтенова върху сборниците със смесено съдържание³³. Словото се разпространява в обкръжение на разказите за написване на Евангелието и на Псалтира в пре-редактиран вид, която редакция се отнася от А. Милтенова към XIII в.

В тясна връзка със словото на ап. Тома е краткият апокрифен текст за произхода на *Чина на светата Панагия*³⁴, разказващ за обичая след Христовото Възнесение да се оставя едно празно място около масата и част от хляба, наречена Господня част. След Богородичното погребение апостолите отново се събрали на трапезата и когато вдигнали Господнята част, видели във въздуха Богородица в неизречена слава. Тогава вместо „Господи Исусе Христе“, те възкликнали: „Пресвета Богородице, помагай нам „ и така се уверили, че Божията майка е възкръснала. Текстът е издаден от Порфириев³⁵ по сборник от XVI в., № 51 от Соловецката библиотека. В сб. със слова и богослужебни статии от последната четвърт на XV в., N 77 от Руската държавна библиотека, е поместено „Сказание w въздвиженіи прэсты–“, с начало: *По страшнѣмъ възкресеніи бѣхъ въси апостоли възкупѣ..* (л. 238б -239а). В текста, по време на вечерята, след въздвижението на хляба, апостолите виждат над себе си възкръсналата Богородица, после отварят гроба, не намират Богородичното тяло и още веднъж се уверяват в нейното възкресение (не се споменава за ап. Тома). *Къ гробоу пришедшимъ и ѿврътъвшимъ и прѣчистое тѣло не ѿврътъшимъ оувѣриша сѧ въ истинѣ како съ тѣломъ жива естъ.* В Цветен триод от нач. на XVI в., № 25, Берлинска Кралска библиотека е поместен текст без заглавие, с начало: *Сказание како въздвигетсѧ светѧа и великаѧ панагѧа въ светѣи и великѣи четвъртакъ, по еже сътворити свѣтою проскомѣю, и причестною, и зготовленною просфороу панагѣи. осовъ причещаетъ свѣщенникъ, какож второю просфороу. Еже ѡс панагѣа.* Останалото се отнася към устава на службата. В края (л. 384) има забележка: *Бываетъ сицево въздвиженіе, вѣ крати а вѣ евангліи страстнѣихъ, и инъ їереи въздвизаетъ, и пишеть, въсакомъ еванглію зачело и конецъ на пресветои.*

³³ А. Милтенова. *Към характеристиката на българската литература през XV – XVII в.* (сборници със смесено съдържание). Канд. дисертация (машинопис), С. 1982.

³⁴ Panagia (гр.) – кръгъл медалюн с образа на Христос или Богородица, който византийските епископи са носели около врата си. Може да означава и триъгълно парче хляб, което монасите са яли след закуска. По време на молитва един монах вдигал това парче хляб, докато призовавал Светата триоца и Божията майка. Този хляб се е пазел в съд „панагарюн“, украсен с орнаменти, изобразяващи моменти от живота на Исус Христос и Богородица.

³⁵ И. Порфирьев. Цит. съч., с. 307.

Яцимирски³⁶ публикува два текста, близки по съдържание на разгледаните по-горе „Повѣсть о въздвиженіи прѣсветыи“ и „Ина повѣсть о въздвиженіи прѣсветыи Богородице“ по сборник с ресавски правопис от XVI в. (№ 8, Лайпцигска градска библиотека). Издателят уточнява, че сборникът „несъмнено е преписан от български, и съобщава за други ръкописи, в които е поместено Словото – сборник от 1615 г., № 10 от манастира „Св. Троица“, сборник от 1739 г., № 138 от САНУ, два руски преписа от XVI – XVII в. и сборник от XVI в., № 138, съхраняван в Народния дом в Лвов, за който е направен изводът, че „възхожда към южнославянски, по-скоро, молдавски оригинал „Текстът на втората повест, издадена от Яцимирски, с начало : *Повѣдаше нѣкто глаголе како євреинь нѣкыи приключисе съ италы нѣкыи нѣкогда въ пѣть ити....* е публикуван от К. Радченко по ранен препис от българския Поп Филипов сборник от 1345 г. (F. 80370, Държавен исторически музей в Москва – Синодална сбирка). Същият текст е поместен в българския Ловчански сборник от 1331 г., № 15 от сбирката на Яцимирски (№ 13. 3. 17. БАН – Санкт Петербург). Ръкописът е открит от Яцимирски, а скоро след това е описан от Радченко в отчета за командировката му в Москва и Санкт Петербург³⁷. Написани по поръчка на цар Иван Александър, двата сборника имат еднакъв структурен модел и много от текстовете в тях напълно съвпадат. Радченко прави извода, че те възхождат към един и същ протограф. Той свързва създаването на произведението с полемиката против латините в България и Византия. След 1261 г., когато Константинопол бива възстановен като столица от император Михаил Палеолог, е сключена уния между Цариградската и Римската църква, която не се приема от византийското духовенство. За да сломи неговата съпротива, императорът изпраща кръстоносци, които опожаряват атонските манастири. В текста на Словото за въздвижение на пресвета Богородица, (в редакцията, известна по преписите от Ловчанския и Поп Филипovia сборник), се наблюдава тематична близост с Житието на зографските мъченици (известно и като Разказ за зографските мъченици)³⁸, възникнало към края на XIII в. В Словото върху „италите“ пада мълния и ги изгаря, а евреинът, пътуващ с тях, вдига към небето част от хляба, моли за помощ св. Богородица и така остава невредим. В края е казано, че когато християнинът е в нужда и няма хляб или от „сочива зръно“, то и малък камък с вяра ако въздигне и прослави пресвета Богородица, ще му бъде помогнато.

Друг южнославянски текст за успението и възнесението на Божията майка открива Ст. Новакович³⁹ в сборник от XVII в., № 147 в САНУ, и в сборник от 1836 г., собственост на архимандрит Дучич. А. де Сантос Отеро причислява словото към *Narratio Thomde de assumptione, versio slavica*, което

³⁶ А. Яцимирски й. Цит. съч., 313 – 317.

³⁷ К. Радченко. *Отчет о занятіяхъ рукописями в библиотекахъ Москвы и Петербурга*. Киев, 1898, 18 – 19.

³⁸ *Мъчение на зографските монаси* (Разказ за зографските мъченици). – В: Стара българска литература, 4, 1986, 283-285.

³⁹ Ст. Новакович. *Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога*. Београд, 14, 1877, 433-436.; St. Novakovic. *Apokrifski zbornik nasega vijeka*. – Starine, 13, 1886, 176-179.

според Фр. Томсън е абсолютно погрешно⁴⁰. Това е *късна компилация* от словата на Йоан Богослов и Йоан Солунски. Текстът е без заглавие, с начало: **Въ въ мѣсеца послантъ висттъ архангелъ Гаврилъ къ святои дѣви Марии...** и в първата част се говори за проповедническата дейност на св. Богородица на Атон. (Подобно „известие“ съдържа и „Сказанието на Стефан Светогорец, как Атон се паднал по жребий на Богородица,, свързано със събитията на Света гора, за което проф. Б. Ангелов смята, че е написано от очевидец може би през 1280 г.⁴¹). Повествованието се води от „Григорий чудотворец“, същия този Григорий, когото Божията майка кръстила и поставила за епископ на Йерусалим. Всичко това той видял, чул „реченото от св. Богородица“ и го написал на еврейски, разказал го на епископ на име Федим, който го преписал на арабски език. Новакович преписва текста от сборника „Различний потребий“ на Яков Крайков, старопечатно издание от 1572 г., където наред с официални литургични текстове на Православна църква е поместен и цикъл от апокрифни произведения. В Словото е отбелязано, че сред присъстващите на погребението на Богородица епископи е и епископ „Тимотей от Македоние от града Коласия“. И. Иванов пише, че в случая е станало смесване между името на малоазийския град Колоса или Коласа и на българския град Коласия (Кюстендил). Обяснението му е следното: тъй като Тимотей, заедно с апостол Павел, е бил в Колоса, за Яков е било много лесно „да прибави само думата Македония“, за да я свърже със своя роден край⁴². В приписката след текста се казва: „Сии извод обряхох аз Яков в книгах Петра царя бльгарскаго, иже беше тому настолни град Велики Преслав, и умре в велики Рим“. Според П. Атанасов, един от най-дейните изследователи на Яков Крайков, „тази декларация е неоспоримо доказателство, че Яков е имал на ръка стари български ръкописи с произведения на богомилски книжовници. Не е изключено те да са били и семейно притежание на неговия древен свещенически род или да са видени и преписани от ръкописната сбирка на Осоговския манастир.“⁴³

От направения обзор на произведенията може да се заключи, че най-ранният наративен текст за празника Успение Богородично е старобългарският превод на Словото на Йоан Богослов. При внимателно проучване на отделните преписи на Словото, прави впечатление фактът, че съществува относителна неизменяемост на текста в развитието на славянската книжовна традиция. В периода XII-XVII в. (най-ранният е от XII в.) не се наблюдават съществени редакционни промени – структурата на текста е еднаква, запазена е последователността на изложението, използват се еднакви езикови средства при характеризиране на участниците в събитията и при описване на основните композиционни моменти. Често се наблюдават лексикални замени, които обаче не променят общия смисъл на текста. Явно големият авторитет на автора и величествените картини на Богородичното успение и възнесение не е позволило на книжовниците да редактират самоволно.

⁴⁰ Фр. Т h o m s o n. Цит съчин., с. 90.

⁴¹ Б. Ангелов. *Страници из историята на българската литература*. С., 1974, с. 215.

⁴² Й. Иванов. *Северна Македония*. С., 1906, с. 258.

⁴³ П. А т а н а с о в. *Яков Крайков. Книжовник. Издател. График. XVIв. С.*, 1980., с. 136.

Независимо от знаменията и чудесата, с които е пропит разказът, от присъствието на самия Христос и на множеството ангели, сцените носят подчертано земен характер, свързан с края на човешкото съществуване. Създадено във Византия през V в., Словото добива широка популярност в славянските литератури и се помества както в богослужбни сборници, така и в сборници с разнообразен състав. Откриването му в такива сборници като Хомилиара на Миханович, чиито протограф се отнася към X в., навежда на мисълта за ранното разпространение на Словото в старата българска литература. Относителна устойчивост се наблюдава и в текста на Словото на Йоан, архиепископ Солунски за Успение Богородично — текст, който представлява превод на компилацията от Словото на Йоан Богослов и на Мелитон, епископ Сардийски, появила се на гръцка почва.

В сравнение с най-стария разказ за успението и възнесението на Божията майка, Словото на Йоан Богослов, при малките апокрифни текстове, създадени по-късно под негово въздействие, има голяма вариативност (Слово на ап. Тома за въздвижение на Панагията, Чин за въздвижение на Панагията). До този момент тези произведения нямат известен гръцки оригинал и може да се предположи, че възникват на южнославянска основа около средата на XIII в. Допълнително трябва да се уточнява техният източник и дали те представляват извлечение от по-обширен преводен текст.

Настоящият преглед на наративните текстове, свързани с празника Успение Богородично, не претендира за изчерпателност. В процеса на работата бяха открити нови текстове от неизследвани до този момент ръкописи. Важен следващ етап е текстологическата работа – сравнителното изследване на текстовете за Успение Богородично, тяхната история, източници и разпространение.